

تدوین چارچوب ضوابط حقوقی حفاظت از محیط‌زیست شهری در ساخت‌وسازهای

کلان‌شهری

با تأکید بر صیانت از حقوق بشر و توسعه پایدار

عسگر جلالیان^۱

سیدمسعود منوری^۲

محمدحسین پرکره^۳

چکیده

هدف از انجام تحقیق حاضر، ارائه الگویی حقوقی برای حفاظت از محیط‌زیست شهری در برابر پروژه‌های توسعه‌ای در صیانت از حقوق شهروندی است. این تحقیق به لحاظ هدف، از نوع کاربردی و به لحاظ ماهیتی، از نوع بنیادی است. ابتدا با مطالعه عمیق، اقدام به گردآوری فهرست اولیه از شاخص‌های توسعه شهری پایدار شد و سپس عوامل مؤثر بر مدیریت محیط‌زیست شهری بررسی شدند. در گام بعدی، مدل مفهومی اولیه شکل گرفت. در گام نهایی، از طریق تکنیک دلفی و روش تحلیل عاملی، اقدام به تعیین روایی و پایایی مدل گردید. برای تعیین پایایی پرسش‌نامه نیز از روش ضریب

۱. (نویسنده مسئول)، دانشیار گروه حقوق، واحد تهران جنوب، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، dr_ajalalian@yahoo.com

۲. دانشیار گروه علوم و مهندسی محیط‌زیست (دانشکده منابع طبیعی و محیط‌زیست، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی)، mona-varism@yahoo.com

۳. (دانشجوی دکتری تخصصی)، komeil.351@gmail.com

آلفای کرونباخ^۱ استفاده شد. در نهایت، کفایت مدل اندازه‌گیری در مدلیابی معادلات ساختاری، از سه جنبه اصلی مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به اهداف، مقیاس اندازه‌گیری و روش تحقیق، برای تجزیه و تحلیل داده‌های کمی این پژوهش، از تکنیک‌های آمار توصیفی و استنباطی و با بهره‌گیری از نرم‌افزارهای SPSS و Smart PLS استفاده شد. یافته‌ها بیانگر آن است که ابعاد چهارگانه توسعه پایدار شهری عبارتند از: «اقتصادی، اجتماعی، محیط‌زیستی و ساختار سازمانی». هم‌چنین، ۲۲ شاخص استخراج شد. عوامل مؤثر بر مدیریت محیط‌زیست شهری در دو دسته ساختاری و محتوایی قرار می‌گیرند. در زمینه عوامل ساختاری، بیشترین میانگین‌ها مربوط به گویه «ساختار سازمانی برای مدیریت محیط‌زیست شهری» (۶/۱۸) و سپس گویه «نهاد مرجع و تخصصی برای مدیریت محیط‌زیست شهری» (۵/۵۸) و در نهایت، «حکمرانی مطلوب و ساختاری برای مشارکت همگانی» (۵/۲۸) است. هم‌چنین، در بحث عوامل محتوایی نیز بیشترین میانگین مربوط به گویه‌های «ضمانت اجرایی قوانین» (۷/۲۹) و «بازرسی و پایش دوره‌ای قوانین و نظارت بر حسن اجرا» (۶/۴۷) و سپس، گویه «جامعیت قوانین و مقررات» (۵/۳۳) و «به‌روز بودن قوانین» (۴/۴۱) و در نهایت، «آموزش همگانی و مشارکت عمومی» (۳/۲۳) بوده است. ضمن این‌که در این زمینه؛ موانع و آسیب‌های متعددی شناسایی شد.

واژگان کلیدی: حقوق شهروندی، محیط‌زیست شهری، توسعه پایدار شهری، ضوابط حقوقی، پروژه‌های توسعه.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. Cronbach's alpha

مقدمه

نابرابری‌ها و تفاوت‌های فضایی چه به لحاظ محتوا (زیست‌محیطی، اجتماعی، اقتصادی و ...) و چه به لحاظ شکل (توسعه کالبدی) در سطح مناطق و مجموعه‌های کلان‌شهرها، یکی از چالش‌های جدی مدیریت ملی و محلی تمام کشورها، به‌خصوص کشورهای در حال توسعه در حفاظت از حقوق شهروندی مانند ایران است. گسترش بیش از حد شهرنشینی به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، باعث بلااستفاده ماندن بخش وسیعی از اراضی داخل محدوده شهر و عارضه منفی گسترش افقی شهرها شده است. (توفیق، ۱۳۸۴) این رشد افقی در زمین‌های پیرامون، پیامدهای بسیاری چون از بین رفتن فضاهاى سبز (باغات و اراضی کشاورزی)، چشم‌اندازهای طبیعی، گونه‌های گیاهی و منابع طبیعی شهر و در نتیجه تنزل کیفیت محیط زیست را به دنبال داشته است. از طرف دیگر، موضوع مهمی که چند دهه مورد توجه بوده و اکنون نیز هست و همه شهرسازان سعی دارند در طرح‌های خود آن را سرلوحه کار قرار دهند، توسعه شهرها در مسیر پایداری است که به دنبال تبعات ناشی از تغییر شیوه زیستی مردم و گسترش شهرنشینی و در پی آن تخریب محیط طبیعی و آسیب‌های جدی زیست‌محیطی، ناپایداری‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، از دهه ۸۰ میلادی به عنوان رویکردی بسیار جدی در میان مدیران و برنامه‌ریزان شهری مطرح شده است. (تیبالدز، ۱۳۹۴) ایران نیز نه تنها از این روند مستثنی نبوده، بلکه از دهه ۴۰ تا امروز، میزان شهرنشینی به شدت افزایش یافته و با نرخى بسیار بیشتر از افزایش جمعیت، رشد داشته، به صورتی که امروز ایران، تقریباً کشوری شهری به حساب می‌آید و همین امر آن را با خطرات جدی زیست‌محیطی به دلیل عدم توانایی در مدیریت این رشد شتابزده و هدایت آن در مسیر درست، روبرو کرده است. (آشنایی و همکاران، ۱۳۹۴)

اهمیت توجه به رشد سریع شهرنشینی و تبعات آن و هم‌چنین برنامه‌ریزی زیرساخت‌های سبز شهری در ایران زمانی نمود پیدا می‌کند که طبق تحقیقات و دست‌بندی سازمان پوشش زمین از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۲، ایران در دسته‌ای که حداقل پوشش گیاهی را دارد، قرار گرفته و ادامه این روند در کنار کمبود جدی آب، آلودگی هوای محسوس و از بین رفتن بسیاری از اکوسیستم‌های طبیعی، ایران را در مسیر ناپایداری زیست‌محیطی قرار داده و پرواضح است که عدم رسیدگی به این چالش، می‌تواند مشکلات بسیاری به لحاظ اجتماعی و اقتصادی به همراه داشته باشد. (سلیبیز و همکاران، ۲۰۱۴)

با توجه به مطالب فوق، مسئله اصلی، توجه به کیفیت محیط زیست و رفاه انسانی در تمام جنبه‌ها، برای شهروندان و مسیر دست‌یابی به این مهم می‌باشد. بر این اساس، هدف از انجام این تحقیق،

دست‌یابی به مدل مفهومی برای حفاظت از محیط‌زیست شهری در ساخت‌وسازها بر مبنای حقوق محیط‌زیست و با تأکید بر اصول توسعه پایدار شهری است.

مبانی نظری

شهرنشینی، حقوق شهروندی، توسعه شهری پایدار

شهرنشینی نزدیک به ۵ هزار سال پیش از میلاد، یعنی پس از گذشت چند هزار سال از آغاز مرحله کشاورزی شروع شده است. توسعه شهری در قالب شهرسازی به عنوان اقدامی از پیش‌اندیشیده شده برای سکونت انسان، سابقه‌ای بس طولانی دارد. احتمالاً اولین اقدامی که بتوان از آن به عنوان اقدامی شهرسازانه نام برد، احداث شهر «موهنجودارو» در پاکستان در ۲۱۵۰ سال پیش از میلاد است. (فرانکلین و تری، ۲۰۱۳) هم‌چنین برخی دولت‌شهرهای یونانی یا شهرهایی که در دوره ساسانیان در مرکز و شمال شرقی ایران به‌وسیله حاکمان وقت بنا شده‌اند را می‌توان حاصل اقدامی شهرسازانه تلقی کرد. در نیمه اول قرن نوزدهم، پس از دوره سرمایه‌داری و انقلاب صنعتی، تغییرات برجسته‌ای در ساختمان شهرها به‌خصوص در شمال غربی اروپا به وجود آمد و جمعیت بسیار زیادی به محله‌های قدیمی هجوم آوردند. کارخانه‌ها افزایش یافتند و دودهای مراکز صنعتی، سطح خیابان‌های پوشیده از فاضلاب را فرا گرفتند. این شهرهای پرجمعیت و آشفته که «شهرهای بیمار» خوانده می‌شدند، نوع جدیدی از برنامه‌ریزی را می‌طلبیدند تا بتوانند آشفستگی شدید آن را از میان ببرند. در واقع آن دسته از مسئولان و اصلاح‌گران شهرها که عمدتاً با مقررات بهداشتی و کارهای عمومی سروکار داشتند، اولین کسانی بودند که برنامه‌ریزی جامع شهری را پایه‌گذاری کردند. (یویی، ۱۳۹۵)

از دیدگاه جامعه‌شناسی شهری، پروژه توسعه شهری، ابزار کلیدی نظام مدیریت شهری برای چاره‌اندیشی علمی در رویارویی با پیامدهای ناشی از پیچیده‌تر شدن نظام جامعه شهری است. از جمله پیامدهای زندگی در جامعه شهری می‌توان به مسائل محیط‌زیست شهری نظیر آلودگی هوا، آلودگی آب، آلودگی صوتی، آلودگی دیداری، ترافیک و حمل‌ونقل شهری، ساخت‌وساز شهری، حاشیه‌نشینی شهری، بافت‌های سنتی و شبکه‌های ارتباطی اشاره کرد. (بهزادفر و حبیبی، ۱۳۸۹)

طی ۵۰ سال گذشته، جامعه شهرنشینی به سمت بزرگ‌تر شدن پیش‌رفته که این امر باعث بالا رفتن آلودگی‌ها در شهرها شده است. از طرفی دیگر، فعالیت‌های شهرنشینی و صنعتی سبب افزایش استفاده

از سوخت‌های فسیلی و تولید کربن دی‌اکسید در شهرها شده که دلیلی بر آلودگی هوا و گرم شدن زمین است. (کالتوروب، ۱۳۹۴) این اثرات بر سلامت انسان‌ها، محصولات کشاورزی، جانوران و گیاهان تأثیرگذار است. (بنکدار و قرایی، ۱۳۹۰)

بنابراین؛ لزوم توجه به تعادل رسیدن محیط زیست در شهرها مطرح می‌شود. تعادل زیست محیطی، برقراری تعادل برای تغییرات اکوسیستمی ناشی از دخالت انسان می‌باشد (گالر، ۲۰۱۶) و تعادل محیطی ابزاری است که روابط بین دو جنبه کیفی و کمی فعالیت‌های انسان‌شناسی و محیط زیست را توصیف می‌کند. (فریدمن، ۲۰۱۰)

علاوه بر این؛ برنامه استراتژیک یا ارزیابی سیاست‌ها را پشتیبانی می‌کند. (حاجی پور، ۱۳۸۷) در نتیجه می‌توان گفت که تعادل زیست محیطی یک نمایش از سیستم تجزیه و تحلیل در یک دوره زمانی مشخص را ارائه می‌دهد و رفاه اقتصادی و برجسته کردن تنگناها و هم‌چنین استراتژی‌های پاسخ‌دهی موجود به مشکلات زیست محیطی را ارزیابی می‌کند. (کلکار، ۱۳۷۹)

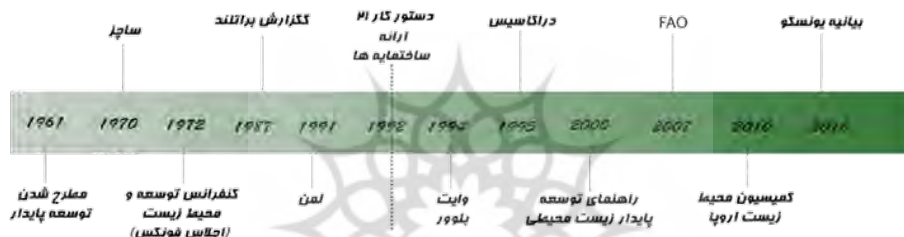
کلان‌شهرها و نواحی کلان‌شهری، از مهمترین پدیده‌های قرن بیستم هستند که الگوهای متفاوتی از شهرنشینی، نظام سکونت‌گاهی، اندازه شهر، ساختار و سازمان فضایی را عرضه کرده‌اند. نواحی کلان‌شهری از نیمه دوم قرن بیستم به الگوی قالب شهرنشینی بدل شده و به‌ویژه در کشورهای توسعه‌یافته نمود بیشتری داشته است. به‌گونه‌ای که روند فزاینده کلان‌شهری شدن در کشورهای کمتر توسعه‌یافته چه به لحاظ تعداد و چه از جنبه مقیاس، کشورهای بیشتر توسعه‌یافته را تحت‌الشعاع قرار داده است. این نواحی کلان‌شهری، تحت تأثیر مجموعه‌ای از نیروها و عوامل طبیعی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و فن‌آوری شکل گرفته و در ابعاد مختلف دگرگون شده‌اند. (حاجی پور، ۱۳۸۷؛ ۴۰)

از لحاظ مقیاس، تعادل زیست محیطی به دو مقیاس محلی و جهانی تقسیم می‌شود. نگاه به تعادل زیست محیطی از جنبه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته است. برخی از منابع گرمای جهانی، باران‌های اسیدی، آلودگی‌های شیمیایی و سروصدا و شلوغی را ناشی از تغییرات در تعادل‌های زیست محیطی دانسته‌اند. (ابوالحسنی، ۱۳۹۳)

تعادل زیست محیطی از دو منظر دیگر نیز قابل بررسی است: اول کاهش بارگذاری در مناطقی که بیش از حد توان زیست محیطی مورد استفاده قرار گرفته‌اند و دوم توجه به بسترهای طبیعی که در اثر مغفول واقع شدن، منجر به از بین رفتن مواهب طبیعی شده‌اند. (مینستر، ۲۰۱۶)

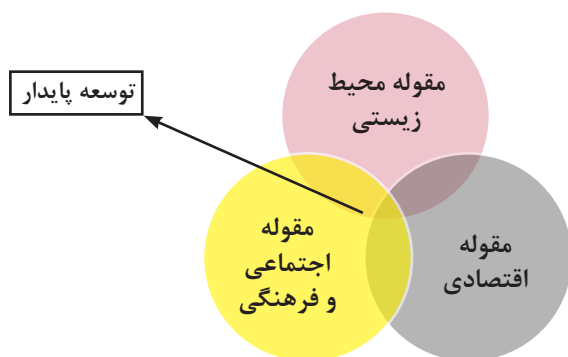
تداوم نابرابری‌ها، کیفیت نازل شرایط زیست و تداوم صدمات وارد بر طبیعت در محیط پیراشهری، ضرورت تمهید و اختیار شیوه‌های متفاوت اما امکان‌پذیر در برنامه‌ریزی و مدیریت را ایجاد می‌کند. (دانش‌پور و همکاران، ۱۳۸۸) با بالا گرفتن فعالیت‌های انسانی ناشی از رشد جمعیت و شهرها، حوزه زیست‌محیطی از دهه ۱۹۷۰ با ورود نظریات مختلف محیط‌زیست مورد توجه قرار گرفته است. در این بین نظریات توسعه پایدار شهری، اکوسیستی و ردپای اکولوژیک جزء نظریاتی هستند که مشکلات ناشی از رشد شهرها را در ابعاد مختلف مورد بررسی قرار داده‌اند، با نگاهی به رویکردهای آن‌ها در این بخش، سعی در شناسایی عوامل مهم در هر نظریه و نوع خاستگاه آن شده است.

شکل ۱. سیر تاریخی شکل‌گیری مفهوم تعادل زیست‌محیطی (یافته‌های تحقیق)

در خصوص مقوله توسعه شهری پایدار، رویکردهای متفاوتی وجود دارد که برخی بر پایدار کردن سکونت‌گاه‌های موجود در قالب مراحل کوچک، قدم به قدم و تدریجی و برخی دیگر بر شکل‌گیری راه‌کارهای کاملاً جدید تمرکز دارند. راه‌کارهای پایداری، به‌طور رسمی در سال ۱۹۸۷ و توسط «برانت‌لند» در گزارشی تحت عنوان «آینده مشترک ما» در کمیسیون بین‌المللی که به رابطه بین توسعه و موضوعات محیط‌زیستی می‌پرداخت، به‌کار گرفته شد. رایج‌ترین تعریف پایداری در کنفرانس توسعه پایدار ۱۹۹۲ در «ریو» شکل گرفت که عبارت است از «تأمین نیازهای نسل کنونی بدون به مخاطره انداختن ظرفیت‌های نسل آتی در برآوردن نیازهایشان». شکل ۲ بیانگر مفهوم توسعه پایدار و ارتباط تنگاتنگ سه مقوله اصلی محیط‌زیست، اقتصاد و اجتماع و فرهنگ می‌باشد. در اصل، توسعه پایدار، فصل مشترک میان موضوعات مورد اشاره است. (رزاقی، ۱۳۹۰)

شکل ۲. توسعه پایدار و ارتباط میان مقوله‌های سه‌گانه

(منبع: نگارندگان براساس مبانی نظری)

بنابراین، پروژه توسعه شهری را می‌توان مبنای تجدید ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و حقوقی شهری تلقی کرد که هدف آن در درجه اول بهبود فرآیند شهرنشینی و روند شهرگرایی، ترمیم محیط زیست شهری، سامان‌دهی اقتصاد شهری و تقویت جنبه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زندگی شهری است. عموم دیدگاه‌های توسعه پایدار شهری، بر توسعه فیزیکی و کالبدی شهر تأکید دارند، در حالی که وجه فرهنگی و اجتماعی توسعه شهری تا حدودی ناشناخته می‌نمایند. ذکر این نکته نیز اساسی به نظر می‌رسد که دو مفهوم «پایداری شهری» و «توسعه پایدار شهری» به دلیل نزدیکی معانی، به جای یکدیگر به کار می‌روند. حال آن‌که پایداری، مجموعه‌ای از وضعیت‌ها را شامل می‌شود که در بستر زمان، استمرار دارد، در حالی که توسعه پایدار، فرآیندی را تداعی می‌کند که در بستر آن پایداری می‌تواند پدیدار شود. در نخستین گردهمایی محیط‌زیستی اروپایی در سال ۱۹۷۵ تأکید شد که در مناطق شهری، حفاظت و توسعه کیفیت محیطی در اولویت قرار دارد که گسترش حفاظت از سلامتی و رفاه انسان با استفاده بهینه و منطقی از منابع طبیعی، مضمون ترویجی آن به‌شمار می‌رود. (هیلدنبرگ، ۱۳۱۷)

شهرها محل تجمع یا کانون ساختمان‌ها، تولید، مصرف و رفت‌وآمد هستند و برای تداوم روند فعالیت و حیات خود به نهاده‌هایی شامل کار، سرمایه، فن‌آوری، منابع طبیعی و فضا نیاز شدید دارند. فهرست عوامل گوناگون دخیل در فرآیند عمران و توسعه شهری به‌خوبی نشان می‌دهد که برقراری توازن

و تعادل در راستای نیل به توسعه پایدار شهری تا چه اندازه مهم و در عین حال دشوار است. برای مثال، ارتقاء سطح رفاه شهروندان از طریق افزایش میزان درآمد و تولید، در صورت تساوی سایر شرایط، به معنای نیاز به فرصت‌های شغلی بیشتر، خودروی شخصی بیشتر و مسکن بیشتر است که به نوبه خود، فضای بیشتر و منابع طبیعی بیشتری را طلب می‌کنند. از این‌رو، ارتقاء سطح رفاه از طریق افزایش میزان درآمد، تقلیل و تضعیف محیط طبیعی را به دنبال دارد و چون موجودات انسانی، بخشی از بدنه طبیعت‌اند و درست همانند خوراک و پوشاک و سرپناه نیازمند ارتباط با آن هستند، این امر به نوبه خود سطح رفاه را کاهش می‌دهد. (مدنی‌پور، ۱۳۷۹)

با نگاهی دقیق، نقش سه‌جانبه و در هم تنیده بنیان‌های جغرافیایی در فرآیند توسعه شهری از این قرار خواهد بود:

– منبع تولید نهاده؛

– فضایی برای استقرار جمعیت و فعالیت؛

– محل تأمین نیازهای عاطفی و جسمی (فیزیکی) انسان به عنوان یک کالای مصرفی.

این نقش سه‌گانه، با سوق دادن هر خط‌مشی و رفتار مرتبط با طبیعت به سمت موضعی محوری در فرآیند توسعه شهری، نیازی برای ارائه راه‌کارها و راه‌حل‌های ابتکارآمیز به‌وجود می‌آورد که قادر باشند «بده‌بستان»‌های بعضاً پر مشقت بین نیازها و اولویت‌های مختلف که بسیاری از آن‌ها ضروری و اضطراری و در عین حال، مغایر همدیگرند را کاهش دهند. این نیازها و اولویت‌های مغایر و متضاد به دلایلی که در پی می‌آیند، در شهرهای در حال توسعه، بیشترین فشار را بر مردم وارد می‌آورند:

– به دلیل ضعف و کمبود فن‌آوری و سرمایه، استفاده از منابع، غالباً با اسراف و اتلاف شدید همراه است؛

– فقر و تنازع روزمره برای بقا، محل چندانی برای توجه به نیازهای نسل‌های آتی باقی نمی‌گذارد.

– فن‌آوری قادر است بر پاره‌ای محدودیت‌های تحمیلی از سوی طبیعت چیره شود، اما غالباً پرهزینه و خارج از حد توان افراد فقیر و محروم است و لذا چون از عهده تأمین مخارج مثلاً بولدورز برای شخم پلکانی تپه‌ها بر نمی‌آیند، خانه‌های خود را غالباً در مسیر بسترهای سیلابی پر خطر بنا می‌کنند. (بهزادفر و حبیبی، ۱۳۸۹)

این رابطه سه‌جانبه بین طبیعت و شهرها، منشاء شکل‌گیری و پیدایش شهرها در گذشته بوده و در آینده نیز خواهد بود.

شهرها سازه‌های فیزیکی هستند که به دست انسان در دل طبیعت برپا شده‌اند. شهرهایی خوش طرح و خوش ساخت به لحاظ زیبایی‌شناسی که با طبیعت هماهنگی دارند، اما در خلال سده بیستم، رابطه بین شکل ظاهری شهر (یا محیط ساخته شده) و طبیعت باعث شده عوامل تنش‌آفرین پایان‌ناپذیری به وجود آیند و بحث‌ها بر سر طراحی شهری بالا گیرد. از این‌رو، در شهرهای پرتراکمی مانند برلین و نیویورک که اغلب ساختمان‌هایشان دارای شکل هندسی مشابهی هستند، اگرچه دسترسی به فضای باز به راحتی امکان‌پذیر بود، اما داخل ساختمان‌ها، فضای چندانی برای طبیعت وجود نداشت.

در این رابطه، نظریه باغ شهر که به عنوان یک راه‌کار از سوی «ابنزر هاوارد» در واپسین سال‌های سده نوزدهم مطرح شد، در واقع پاسخی به مشکل شهرهای بیش از حد متراکم و در هم فشرده بود. پیشنهاد یا نظریه تأسیس «شهر برج‌ها» در یک عرصه باز پارک مانند، یکی دیگر از این راه‌حل‌ها بود. پیشنهاد نخست در پی بازگرداندن مردم به دامان طبیعت از طریق ایجاد سکونت‌گاهی با شکل و شمایل جدید در قالب «شهر - روستا» بود. هدف از طرح پیشنهاد دوم، جبران خسارت وارده بر مردم بر اثر عدم تماس روزمره آنان با طبیعت از رهگذر ایجاد فضای خصوصی و نیمه-خصوصی در بالکن‌ها و اراضی پارک‌های اطراف آسمان‌خراش‌ها یا برج‌های آپارتمانی بود. اصولاً شهرها به عنوان عمده بهره‌برداران اقتصادی زمین، مدام منابع بیشتری را طلب می‌کنند و پیوسته از مراکز شهری به سمت حومه‌های شهر و از حومه‌ها به سمت مناطق برون حومه‌ای (خارج از محدوده حومه‌ها) در حال گسترش هستند و مردم را روز به روز از مواهب و از عرصه‌های طبیعی دورتر و دورتر می‌کنند. بنابراین در فرآیند برنامه‌ریزی شهری باید بازارهای ملک و املاک را در نظر داشت تا تعادل لازم بین فضای ساختمان‌های شهری و چشم‌اندازها یا عرصه‌های باز طبیعی برقرار گردد. تنش و کشمکش بین رشد فضایی شهر، لزوماً محترم شمردن بوم‌سازه‌ها و تقلیل روزافزون منابع، یکی از جدی‌ترین تضادها را فراروی بشر قرن حاضر قرار داده است. تنها خبر خوشایند در این بین آن است که توسعه پایدار می‌تواند بر چالش‌های مبتلا به روندهای فقرزدایی (کاهش فقر) و مبارزه با تخریب محیط‌زیست فائق آید و شهرهای غنی‌تر را در تولید نیروهای جدید و شرایط جدیدی که در راستای پشتیبانی از سیاست‌های محیط‌زیستی پایدار قرار داشته باشند، یاری رسانند. زیرا از این رهگذر:

— نیاز به متوازن ساختن عوامل بوم‌شناختی و شرایط ناظر بر اسکان و محل اسکان انسان، جدی‌تر و شدیدتر می‌شود.

– احتیاج مستقیم و فوری به طبیعت شدت می‌گیرد.

– فن‌آوری پیشرفته، روند کاهش آلودگی را تسهیل و در مصرف انرژی و منابع صرفه‌جویی می‌کند.

– شناخت بیشتر و بهتری از دغدغه‌ها و نگرانی‌هایی که ممکن است در درازمدت روی دهند به

دست می‌آید.

شهرسازی پایدار؛ روشی در طراحی است که به استفاده درست از محیط‌زیست منجر خواهد شد. در همین راستا، یکی از رویکردهای مهم طراحی شهری که می‌تواند شهر را به سمت پایداری منابع زیست‌محیطی هدایت کند، مکان‌سازی است. مکان‌سازی علاوه بر آن‌که رویکردی طراحی شهری در جهت ارتقاء کیفیت‌های محیط شهری محسوب می‌گردد، رویکرد برنامه‌ریزی نیز در راستای هماهنگ‌سازی میزان و جهت توسعه شهر و پیرامون آن نیز تلقی می‌شود. (آشنایی و همکاران، ۱۳۹۴) در سال ۱۹۹۰ نیز کمیسیون جوامع اروپا، نخستین مانیفست را تحت عنوان «برگ سبزی بر توسعه شهری»^۱ انتشار داد که بر لزوم کاربرد ارتباط همگون بین برنامه‌ریزی شهری و چارچوب پایدار اقتصادی و اجتماعی در ساختار شهری تأکید کرد. مقررات «منطقه‌بندی فضایی»^۲ مورد انتقاد قرار گرفت که به گسترش ایده شهر فشرده^۳ برای رسیدن به توسعه پایدار شهری انجامید. بر این اساس، توسعه پایدار شهری را می‌توان بهره‌وری در استفاده بهینه از زمین و تشویق بر بهره‌گیری مجدد از ساختمان‌ها دانست که امکان «عدالت‌گستری اجتماعی»، در بستر فضا و برابری اجتماعی را محقق می‌کند و با فراهم نمودن امکانات رفاهی اجتماعی، خدمات شهری و حقوق شهروندی، بهبود کیفیت محیط‌زیست شهری و رضایت شهروندی را ممکن می‌سازد. در ضمن باید به این نکته نیز اشاره شود که در توسعه پایدار، انسان به عنوان محور اساسی توسعه قلمداد می‌شود که توسعه انسانی پایدار و بالندگی سرمایه اجتماعی را نیز به همراه می‌آورد. (کذیمی خیابری، ۲۰۱۴)

رویکرد «توسعه انسانی پایدار» به دلایل زیر نقشی اساسی و اهمیتی فزاینده در فرآیند توسعه پایدار

و به‌ویژه، توسعه پایدار شهری، می‌یابد:

الف) نقشی اساسی در رفاه و تأمین اجتماعی را به خود اختصاص می‌دهد.

ب) بر پایه فرصت‌های برابر برای افراد جامعه و عدالت اجتماعی شکل می‌گیرد.

1. Green Paper on The Urban Development

2. Zoning

3. Compact City

پ) به توزیع عادلانه و متساوی دستاوردهای توسعه مدد می‌رساند.
ت) ارتباطی بین انواع سرمایه‌گذاری در نیروی انسانی ایجاد می‌کند که امکان بهره‌مندی از توانمندی تکاملی نیروی انسانی را در پی دارد. (کریفین، ۱۳۷۵)

در راستای تحقق توسعه پایدار شهری باید شرایطی فراهم شود تا امکان بسترسازی توسعه پایدار انسانی و بهبود رفاه اجتماعی شهروندی، فراهم گردد که در این بستر می‌توان به «برقراری عدالت اجتماعی»، «طراحی اقلیمی هماهنگ با محیط‌زیست انسانی»، «تقویت ساختارهای همبستگی اجتماعی هم‌چون تعهد و مسئولیت‌پذیری، تقویت بنیان‌های اجتماعی و خانوادگی و احیای محیط‌زیست همگانی»، «ایجاد انتظام ساختاری در فضای شهری برای ادراک زیباشناختی»، «خوانایی شهری و بهبود بهره‌گیری از فضاهای شهری و افزایش رضایت شهروندی و یک‌پارچگی بخشی به ساختار بصری محیط و منظر شهری» اشاره کرد. بر این اساس، توسعه پایدار شهری در تکوین مفاهیم زیر جنبه کارآمدی به خود می‌گیرد: (عارفی، ۲۰۱۴)

- الف) بسترسازی عدالت اجتماعی و شهروندی؛
- ب) بسترسازی مشارکت شهروندی و همبستگی اجتماعی؛
- پ) بسترسازی تقویت بنیان نهادهای اجتماعی و بنیان خانوادگی؛
- ت) رویکرد استراتژیک بر پدیداری توسعه پایدار شهری؛
- ث) گسترش آداب و فرهنگ شهرنشینی؛
- ج) مساعدت و سازمان‌دهی ارگان‌های دولتی و خصوصی؛
- چ) کارآمدسازی سیاست‌ها و برنامه‌های سیاست‌گذاری در حوزه کلان‌شهری؛
- ح) گسترش حقوق شهروندی و بهینه‌سازی مناسبات مدنی.

حقوق محیط‌زیست شهری

امروزه بهره‌مندی از محیط‌زیست سالم و حفاظت از آن به عنوان یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های بشر محسوب می‌گردد. از دیدگاه دیوان بین‌المللی دادگستری، محیط‌زیست فضایی است که در آن انسان‌ها و سایر موجودات زندگی می‌کنند و کیفیت زندگی و سلامتی‌شان از جمله برای نسل‌های آینده به آن فضا وابسته است. مدیریت محیط‌زیست و حفاظت از عرصه‌های طبیعی، مستلزم به‌کارگیری علوم و فنون متعددی از جمله حقوق محیط‌زیست است. (کوکران، ۲۰۱۶)

حقوق محیط‌زیست و منابع طبیعی به واسطه ارتباط تنگاتنگ با علوم و تکنولوژی تحت تأثیر آن‌ها قرار گرفته و به همین علت درک مسائل آن مستلزم اطلاعات اولیه در محیط‌زیست است. با توجه به مفهوم رایج و متداول محیط‌زیست که بیان‌کننده همه فعالیت‌ها و رابطه متقابل بین انواع موجودات زنده از جمله انسان با محیط پیرامونشان است، این نتیجه حاصل می‌شود که حقوق محیط‌زیست علاوه بر تحت پوشش قرار دادن تمام رشته‌های مختلف حقوق کلاسیک شامل حقوق خصوصی، حقوق عمومی و حقوق بین‌الملل، آن قسمت از حقوق که سعی دارد مفهوم محیط‌زیست را در تمام قسمت‌های حقوقی وارد کند را نیز در بر می‌گیرد. (میرکمالی و حاجی‌وند، ۲۰۱۷)

بی‌تردید محیط‌زیست، بستر حیات فردی و اجتماعی انسان است. حق داشتن محیط‌زیستی سالم که در آن امکان موجودیت یافتن انسان و سپس زیست پایدار وی فراهم گردد، از برخی جهات، مقدم بر حق حیات است و از جهاتی دیگر، لازمه استیفای این حق و حتی بستر ادامه و استمرار مناسب آن می‌باشد. (دبیری، ۲۰۱۶)

قائل بودن حق برای محیط‌زیست، از نوع برداشت و نگرش انسان ناشی می‌شود. همواره در طول تاریخ، دو رویکرد غالب در این زمینه مطرح بوده که براساس آن می‌توان میزان اهمیت و مقبولیت محیط‌زیست را نزد انسان‌ها سنجید. شکل ۳ بیانگر تضاد میان این دو مفهوم است. به‌طور خلاصه می‌توان این دو برداشت را چنین شرح داد:

الف) برداشت طبیعت‌محور: این نظریه، محیط‌زیست را مبتنی بر عواملی خارج از انسان قرار می‌دهد. در این برداشت، دو اصلاح «طبیعت» و «اکولوژی» با مفهوم محیط‌زیست در هم می‌آمیزند و قرابت بیشتری با این مفهوم دارند. (عابدی و همکاران، ۲۰۱۵)

ب) برداشت انسان‌محور: در این نظریه، منظور از محیط‌زیست، «کلیه عواملی است که انسان را احاطه نموده است.» آنچه که در این برداشت اهمیت دارد، «محیط‌زیست انسان‌ساخت» بوده و در مرکز توجه و عنصر اصلی تعریف‌ها و برداشت‌ها از محیط‌زیست است و آنچه که موضوع حق بر محیط‌زیست قرار می‌گیرد، محیط‌های مرتبط با انسان است. (حاجی‌وند و میرکمالی، ۲۰۱۸)

شکل ۳. شکل مفهومی دو برداشت اصلی در زمینه حفاظت محیط‌زیست (ترسیم توسط نگارنده براساس مبانی نظری تحقیق)

مفهوم «حقوق زیست محیطی» نیز بیشتر برای بیان این منظور استفاده می شود و منظور، آن دسته از حقوق بشری است که به مسئله حمایت از محیط زیست پیوند می خورد. در حقوق محیط زیست، انسان اساس هستی است. قائل شدن به حق انسان در داشتن محیط زیست نیز برگرفته از تئوری کلی حقوق بشر است. تئوری ای که حق را تنها برای انسان به رسمیت می شناسد و در حق بر محیط زیست، محیط به چارچوب و زمینه ای تبدیل شده که انسان نسبت به آن حق دارد، اما به نظر می رسد وقت آن رسیده چنین شأنی بر پایه تکلیف تفسیر شود و حق محدود و مقید به حدودی شود که از اجرای تکلیف باقی بماند. به واقع، این جایگاه بیشتر از آن که حق تصرف و تغییر در هستی را به وی بدهد، «مسئولیت» اداره هستی (از جمله عناصر محیطی) را بر وی بار می کند. (دبیری و همکاران، ۲۰۱۶)

بنابراین؛ نگرش حقوقی جمهوری اسلامی ایران به امر محیط زیست یک نگاه نسبتاً مناسب است؛ نگاهی عدالت خواهانه، عدالت از جهت حق موجودات، عدالت از جهت رابطه محیط زیست با نسل های آینده و عدالت درون نسل ها و میان نسل ها. به عبارتی دیگر، در این دیدگاه، محیط زیست میراث و مال عمومی و متعلق به تمام انسان هاست و از طرفی حفظ آن یک تکلیف همگانی محسوب می شود. با مذاقه در مفاد اصل پنجاهم قانون اساسی، اولویت حفاظت و صیانت از محیط زیست پایدار از دو جهت برجسته می گردد:

اولاً، بهره مندی از محیط زیست سالم، نه تنها حقی شهروندی است، بلکه تکلیفی عمومی برای همگان (کلیه اشخاص حقیقی و حقوقی) است.

ثانیاً، واضعین قانون اساسی که عمدتاً به بیان شالوده و بنیادهای حقوقی کشور می پردازند و بیان امور مجاز یا ممنوع را به قانون عادی محول می کنند. این رویکرد، حاکی از آن است که نه تنها عموم، مخاطب این اصل هستند؛ بلکه کلیه نهادهای حکومتی از جمله نهاد قانون گذاری نیز موظفند مرزی را که این اصل با محوریت ضرورت حفاظت محیط زیست به عنوان بستر توسعه همه جانبه مقرر نموده، در دورنمای کارکردهای خود در تمامی حوزه ها نظیر فن آوری زیستی مورد توجه قرار داده و به عنوان فصل الخطاب رعایت نمایند. (عابدی و همکاران، ۲۰۱۵)

در واقع، قانون اساسی، حفاظت محیط زیست را از دریچه «حق» و «تکلیف» عمومی می نگرد. حقوق بین الملل محیط زیست و حقوق بشری و هم چنین حقوق داخلی محیط زیست و حقوق آزادی های اساسی و شهروندی کشورها، عرصه ای هم گرا از تأکید بر جنبه های تلاقی یافته حق بر محیط زیست را

که هم متکی بر عناصر و هنجارهایی در هر یک از محیط‌های هنجاری زیست‌محیطی و هم چنین هنجارهای حقوق بشری و شهروندی است، به رسمیت شناخته‌اند. در حقوق محیط‌زیست، جلوگیری از آلودگی و تخریب اکوسیستم‌ها مورد تأکید قرار گرفته و معیارهای جهانی مشترک جهت به نظم در آوردن اعمالی خاص یا ممنوع ساختن برخی فعالیت‌ها اتخاذ گردیده است، اما این به تنهایی کافی نیست، بلکه مهم ضمانت اجرا و مکانیسم جبرانی نقض قواعد حقوق محیط‌زیست یا به عبارت دیگر، مسئولیت ناشی از نقض آن قواعد است.

روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق به لحاظ هدف، از نوع کاربردی و به لحاظ ماهیتی، از نوع آمیخته اکتشافی (ترکیبی) و به لحاظ اجرا، از نوع توصیفی - پیمایشی است. روش گردآوری داده‌ها از نوع کتابخانه‌ای و میدانی می‌باشد. همان‌طور که پیشتر اشاره شد، هدف اصلی تحقیق حاضر، دستیابی به چارچوبی حقوقی برای حفاظت از محیط‌زیست شهری در برابر روند توسعه کلان‌شهرها می‌باشد. بر این اساس، بخش اول تحقیق شامل نتایج کیفی بوده است. ابتدا با مطالعه عمیق، اقدام به گردآوری داده‌ها و تکمیل مبانی نظری تحقیق شد. سپس، فهرست اولیه از شاخص‌های توسعه شهری پایدار تدوین گردید و در ادامه، عوامل مؤثر بر مدیریت محیط‌زیست شهری مورد بررسی قرار گرفته و دسته‌بندی شدند. قوانین و مقررات مرتبط با هر کدام از شاخص‌ها بازشناسایی شدند و در گام بعدی، مدل مفهومی اولیه براساس موارد مذکور شکل گرفت. در گام نهایی، از طریق تکنیک دلفی و روش تحلیل عاملی، اقدام به تعیین روایی و پایایی مدل گردید. پنل دلفی تحقیق حاضر، متشکل از ۲۲ نفر از کارشناسان خبره و صاحب‌نظران عرصه مدیریت شهری، مدیریت محیط‌زیست، شهرسازی، برنامه‌ریزی شهری، طراحی شهری و حقوق محیط‌زیست بوده است. تمامی افراد فوق‌الذکر، دارای تألیفات متعدد و آثار علمی معتبر در زمینه تحقیق بوده و از سابقه مدیریتی و تصمیم‌گیری قابل قبولی برخوردار بوده‌اند.

با توجه به این‌که کار تحلیل مصاحبه‌ها هم‌زمان با جمع‌آوری داده‌ها انجام شد؛ نمونه‌گیری تا رسیدن به اشباع نظری داده‌ها (تا زمانی که داده و اطلاعات جدیدی از مصاحبه‌ها استخراج نمی‌شد)، ادامه یافت. بعد از انجام مصاحبه یازدهم، اشباع نظری حاصل شد، به طوری که مصاحبه‌شوندگان دیگر به مفهوم یا مقوله جدیدی اشاره نمی‌کردند. با این وجود، جهت اطمینان بیشتر، مصاحبه‌ها تا مصاحبه

سیزدهم ادامه یافت. زمان انجام مصاحبه‌ها از ۵۰ تا ۱۰۵ دقیقه متغیر بود و بیشتر آن‌ها در دفتر کار مصاحبه‌شوندگان انجام می‌شد.

برای تعیین پایایی پرسش‌نامه نیز از روش ضریب آلفای کرونباخ^۱ استفاده شد. جدول ۱، نتایج آزمون آلفای کرونباخ برای ابعاد پرسش‌نامه تحقیق حاضر را نشان می‌دهد.

جدول ۱. پایایی ابزار تحقیق (نتایج آزمون آلفای کرونباخ)

متغیر	تعداد سؤالات	آلفای کرونباخ
عوامل ساختاری	۷	۰/۷۱۶
عوامل محتوایی	۷	۰/۸۲۱
موانع و آسیب‌ها	۱۳	۰/۸۳۱

این اعداد نشان دهنده آن است که پرسش‌نامه مورد استفاده، از قابلیت اعتماد یا به عبارت دیگر از پایایی لازم برخوردار است. در نهایت، کفایت مدل اندازه‌گیری در مدلیابی معادلات ساختاری، از سه جنبه اصلی مورد بررسی قرار گرفت که عبارتند از:

– پایایی سنج‌ها و سازه‌ها^۲

– روایی همگرا^۳

– روایی واگرا

با توجه به اهداف، مقیاس اندازه‌گیری و روش تحقیق، برای تجزیه و تحلیل داده‌های کمی این پژوهش، از تکنیک‌های آمار توصیفی و استنباطی و نرم‌افزارهای SPSS و Smart PLS استفاده شد.

1. Cronbach's alpha
2. Construct and item reliability
3. Convergent Validity

نتایج

الف) نتایج بخش کیفی

در گام نخست، از طریق بررسی سوابق و پیشینه تحقیق و هم‌چنین مروری بر ادبیات تحقیق، اقدام به تدوین مجموعه ابعاد و شاخص‌های توسعه پایدار شهری شد. این شاخص‌ها به عنوان پارامترهای اثرگذار و تأثیرپذیر در ساخت‌وسازهای شهری مدنظر می‌باشند. سپس از کارشناسان پندل دلفی درخواست شد تا به صورت رفت و برگشت، شاخص‌ها را مورد ارزیابی قرار دهند. شایان ذکر است که با توجه به اهداف تحقیق، نیازی به اولویت‌بندی و وزن‌دهی شاخص‌های منتخب نبوده است. (جدول ۲)

جدول ۲. شاخص‌های منتخب توسعه پایدار شهری

تعریف	شاخص	بعد (جنبه)
سرانه تولید ناخالص داخلی نسبت به استانداردهای قدرت خرید	سرانه تولید ناخالص داخلی	اقتصادی
تولید ناخالص داخلی به ازای هر کدام از کارکنان یا به ازای هر ساعت کار	بهره‌وری نیروی کار	
سرمایه‌گذاری به تفکیک هر بخش اقتصادی	سرمایه‌گذاری	
درصد شاغلین	اشتغال	
درصد افراد مالک مسکن	دسترسی به مسکن	
درصد مسکن‌های دارای کیفیت استاندارد و قابل قبول	کیفیت مسکن	
نوع استفاده از زمین	کاربری زمین	
درصد جمعیت محروم از رفاه اجتماعی	عدالت اجتماعی	اجتماعی
درصد افراد دارای دسترسی به زیرساخت‌های مناسب شهری	زیرساخت‌های شهری	
درصد افراد دارای دسترسی به اینترنت در منزل یا محل کار	دسترسی به اینترنت	
درصد سفرهای انجام شده با وسایل حمل‌ونقل عمومی	حمل و نقل عمومی	
میزان مشارکت شهروندان در انتخابات محلی و ملی	مشارکت شهروندان	
میزان جرایم اجتماعی در واحد زمان و تراکم شهری	امنیت اجتماعی	
نرخ درصد امیدواری شهروندان به روزهای خوب برای یک شهر	امید به زندگی	

تدوین چارچوب ضوابط حقوقی حفاظت از محیط زیست شهری در ساخت و سازهای کلان شهری

تعریف	شاخص	بعد (جنبه)
میزان انتشار گازهای آلاینده در محیط (تن در سال)	کیفیت هوا	محیط زیستی
درصد افرادی که روزانه در معرض صوت با شدت بیش از حد استاندارد می باشند	کیفیت صوت	
درصد سطح فضاهای سبز در شهر	فضای سبز	
به درصد و براساس نوع منبع	میزان استفاده از منابع تجدیدپذیر	
ترکیبی از گونه، ژن و زیستگاه (کمیت و کیفیت هر کدام)	تنوع زیستی	
سراهنه مصرف مواد اولیه و انرژی (به تفکیک تجدیدپذیر و تجدیدنپذیر)	مصرف مواد اولیه و انرژی	
مجموعه قوانین مصوب محیط زیستی به عنوان اسناد فرادستی	قوانین محیط زیستی	ساختار سازمانی
تعداد و نوع پروژه های مشمول ارزیابی اثرات	طرح های مربوط به ارزیابی اثرات محیط زیستی	

منبع: یافته های تحقیق، ۱۳۹۹

(ب) آزمون کفایت مدل اندازه گیری تحقیق

در نهایت، برای آزمون میزان کفایت مدل اندازه گیری ابزار مورد استفاده در این تحقیق، از روش مدل یابی معادلات ساختاری و نرم افزار اسمارت پی.ال.اس بهره گرفته شد که نتایج آن در جدول ۳، ارائه می گردد.

جدول ۳. تحلیل پایایی سنجها و سازه ها

سازه	آیتم	بار عاملی	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی
عوامل محتوایی	سؤال ۱۰	۰/۷۱۹	۰/۹۰۳	۰/۹۲۳
	سؤال ۱۱	۰/۸۸۰		
	سؤال ۱۲	۰/۷۴۷		
	سؤال ۱۳	۰/۸۰۰		
	سؤال ۱۴	۰/۸۰۰		
	سؤال ۱۵	۰/۸۴۰		
	سؤال ۱۶	۰/۷۶۹		

۰/۹۱۱	۰/۸۹۴	۰/۴۵۷	سؤال ۱۹	آسیب‌ها و موانع
		۰/۷۵۷	سؤال ۲۲	
		۰/۶۲۱	سؤال ۲۳	
		۰/۷۲۲	سؤال ۲۴	
		۰/۷۰۴	سؤال ۲۵	
		۰/۶۲۹	سؤال ۲۶	
		۰/۶۹۴	سؤال ۲۷	
		۰/۶۹۴	سؤال ۲۸	
		۰/۶۷۴	سؤال ۲۹	
		۰/۶۵۲	سؤال ۳۰	
		۰/۳۸۹	سؤال ۳۱	
		۰/۷۷۸	سؤال ۳۵	
۰/۸۱۴	سؤال ۳۶			
۰/۸۱۸	۰/۷۵۱	۰/۷۸۲	سؤال ۴	عوامل ساختاری
		۰/۵۶۸	سؤال ۵	
		۰/۶۹۷	سؤال ۶	
		۰/۵۹۵	سؤال ۷	
		۰/۶۹۱	سؤال ۳	
		۰/۶۰۱	سؤال ۱۸	
		۰/۴۱۷	سؤال ۱۰	

چنان‌که در جدول فوق مشاهده میشود، مقدار بار عاملی برای تمامی آیتم‌ها، بالاتر از ۰/۴ است. از این‌رو، پایایی تمامی آیتم‌ها (سنجه‌ها) مورد تأیید قرار می‌گیرد. هم‌چنین، مقدار آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی برای هر سه سازه اصلی مدل، بالاتر از ۰/۷ است. بنابراین، پایایی سازه‌ها نیز تأیید می‌شود و از این‌رو، شرط اول برای کفایت مدل اندازه‌گیری مورد پشتیبانی قرار می‌گیرد. در گام دوم از ارزیابی کفایت مدل اندازه‌گیری روایی هم‌گرا برای سازه‌های مدل مورد بررسی قرار می‌گیرد. شاخص مورد استفاده برای این ارزیابی میانگین واریانس استخراج‌شده^۱ (AVE) می‌باشد. این شاخص برای سازه‌های مدل در جدول زیر ارائه شده است.

1. Average Variance Extracted

جدول ۴. روایی همگرا مدل آزمون

میانگین واریانس استخراج شده	سازه
۰/۵۸۵	آسیب‌ها و موانع
۰/۵۱۱	عوامل ساختاری
۰/۶۳۲	عوامل محتوایی

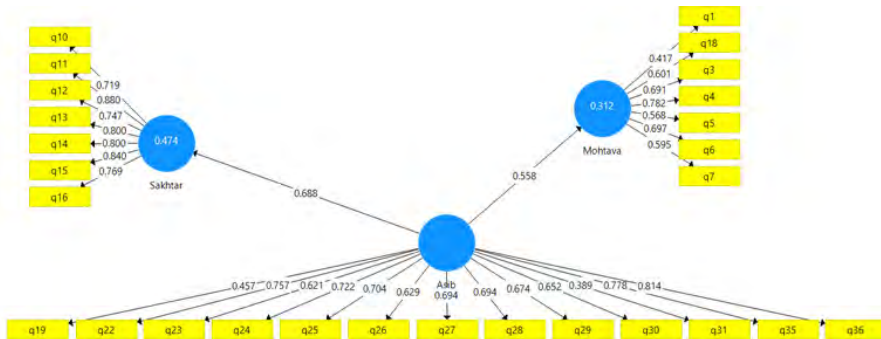
با توجه به این که مقدار میانگین واریانس استخراج شده برای هر سه سازه بالاتر از ۰/۵ است، از این رو، روایی همگرای سازه‌های مدل مورد تأیید قرار می‌گیرد و به همین جهت، شرط دوم برای کفایت مدل اندازه‌گیری نیز مورد پشتیبانی قرار می‌گیرد. در گام سوم، روایی واگرایی سازه‌های مدل مورد ارزیابی قرار گرفت. هدف از این ارزیابی، نشان دادن این نکته است که سازه‌ها با آیتم‌های تشکیل دهنده خود مقدار واریانس بالاتری نسبت به آیتم‌های تشکیل دهنده سایر سازه‌ها در اشتراک دارند. بدین منظور جذر میانگین واریانس استخراج شده هر سازه با همبستگی آن سازه با سایر سازه‌های مدل مورد مقایسه قرار می‌گیرد. برای مدل آزمون، این مقایسه در جدول ۵، انجام شده است:

جدول ۵. روایی واگرا مدل آزمون

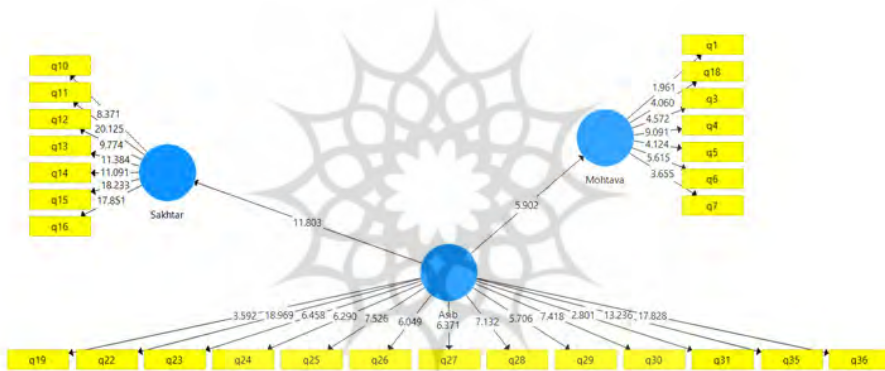
عوامل محتوایی	عوامل ساختاری	آسیب‌ها و موانع	
		۰/۷۶۵	آسیب‌ها و موانع
	۰/۷۱۵	۰/۵۵۸	عوامل ساختاری
۰/۷۹۵	۰/۵۴۴	۰/۶۸۸	عوامل محتوایی

با توجه به این که جذر میانگین واریانس استخراج شده برای هر یک از سازه‌ها در مقایسه با همبستگی آن سازه با سایر سازه‌های مدل بالاتر است، بنابراین، روایی واگرایی برای سازه‌های مدل مورد تأیید قرار گرفته و از این رو، شرط سوم برای کفایت مدل اندازه‌گیری مورد پشتیبانی است. در دو شکل زیر، مدل نهایی حاصل از تحلیل پیشین در دو وضعیت ضرایب رگرسیون و مقادیر بحرانی ارائه شده است:

شکل ۴. مدل اندازه‌گیری - ضرایب رگرسیونی

شکل ۵. مدل اندازه‌گیری - مقادیر بحرانی

پ) بازنشاسایی عوامل مؤثر بر مدیریت محیط‌زیست شهری

براساس یافته‌های تحقیق، دو دسته از عوامل بر مدیریت محیط‌زیست شهری مؤثر هستند که به

شرح زیر می‌باشند:

عوامل ساختاری

- _ نهاد مرجع و تخصصی در زمینه محیط‌زیست شهری؛
- _ ساختار قانونی برای حفاظت از محیط‌زیست شهری؛
- _ حکمرانی مطلوب و ساختاری برای مشارکت مردمی.

عوامل محتوایی

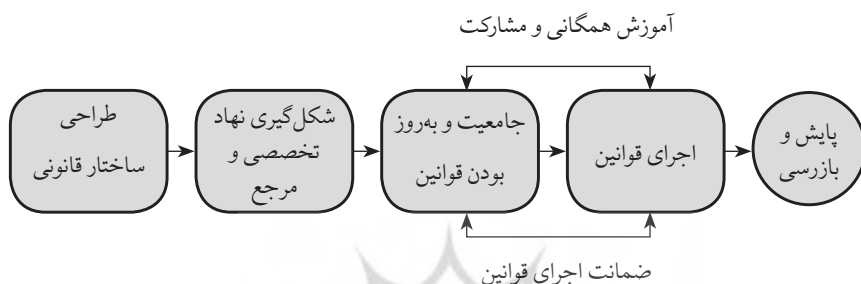
- _ جامعیت قوانین و مقررات؛
 - _ به روز بودن قوانین حقوقی؛
 - _ ضمانت اجرای قوانین؛
 - _ بازرسی و پایش دوره‌ای و نظارت بر حسن اجرای قوانین؛
 - _ آموزش همگانی و مشارکت عمومی.
- بر این اساس، مدل مفهومی تحقیق به شکل زیر ترسیم می‌شود.

شکل ۶. مدل مفهومی تحقیق (مدل تحقق توسعه پایدار شهری)

برای دست‌یابی به عوامل ساختاری، در وهله نخست نیاز است تا ساختار قانونی برای تحقق این امر طراحی شود. سپس، نهاد مرجع و تخصصی متناسب با آن شکل بگیرد و در نهایت، حکمرانی مطلوب تحقق یابد. در این خصوص، چارچوب زیر را به عنوان پیشنهادی برای تدوین ضوابط حقوقی مرتبط با حفاظت از محیط‌زیست شهری می‌توان ارائه داد. (شکل ۷)

شکل ۷. چارچوب حقوقی پیشنهادی برای حفاظت از محیط‌زیست شهری در پروژه‌های توسعه

جزئیات این چارچوب به شرح زیر می‌باشد:

طراحی ساختار قانونی

در این خصوص با بهره‌گیری از اسناد فرادستی و قوانین و مقررات موجود، نظیر اصل ۵۰ قانونی اساسی، سند چشم‌انداز افق ۱۴۰۴، منشور محیط‌زیست و برنامه ششم توسعه اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی کشور، می‌توان به طراحی ساختار قانونی برای این مهم دست یافت.

شکل‌گیری نهاد تخصصی و مرجع

نظر به شفاف نبودن نقش و عدم تفکیک وظایف سازمان‌های متولی محیط‌زیست و منابع طبیعی در کشور در مقوله حفاظت از محیط‌زیست شهری و کم‌رنگ بودن نقش اداره کل محیط‌زیست و توسعه پایدار شهرداری در این زمینه، لازم است تا یک نهاد تخصصی از ابتدا شکل بگیرد یا تمام وظایف به یک سازمان مشخص و تخصصی محول شود. در این میان می‌توان به قانون حفاظت و به‌سازی محیط (مصوب ۱۳۵۳ و بازنگری در ۱۳۷۳) استناد نمود.

جامعیت و به روز بودن قوانین

با توجه به تعدد و تنوع مسائل و مشکلات محیط زیست شهری، لازم است ابتدا قوانین به شکل جامع و دقیق تدوین شوند و سپس با بازنگری و تدقیق منظم و دوره‌ای، نسبت به به روزرسانی آن‌ها اقدام کرد.

اجرای قوانین

صرف وجود قوانین (ولو جامع و دقیق) برای حفاظت از محیط زیست شهری کفایت نمی‌کند و در این میان، نکته واجد اهمیت، اجرای صحیح و دقیق آن‌ها است. برای تحقق این امر، ضمانت اجرایی و آموزش همگانی و مشارکت عمومی، یکی از اصول مهم مدیریت محیط زیست شهری می‌باشد.

پایش و بازرسی

نظر به آن‌که بازخورد، کلید کنترل سیستم است، از پایش دوره‌ای می‌توان به عنوان مکانیزمی برای ارزیابی سیستم استفاده کرد.

یافته‌ها

یافته‌ها بیانگر آن است که ابعاد چهارگانه توسعه پایدار شهری (بدون لحاظ کردن وزن و اولویت) عبارتند از: «اقتصادی، اجتماعی، محیط‌زیستی و ساختار سازمانی». هم‌چنین بر اساس این ابعاد چهارگانه، ۲۲ شاخص استخراج شد. هر یک از شاخص‌های فوق‌الذکر، امکان ارتباط با زیرشاخص‌های چندگانه را نیز خواهد داشت. نتایج تحقیق بیانگر آن است که عوامل مؤثر بر مدیریت محیط زیست شهری در دو دسته ساختاری و محتوایی قرار می‌گیرند. برخی نتایج تحقیق حاضر، با تحقیقات پیشین هم‌خوانی و مطابقت دارد. در زمینه عوامل ساختاری، بیشترین میانگین‌ها مربوط به گویه «ساختار سازمانی برای مدیریت محیط زیست شهری» (۶/۱۸) و سپس گویه «نهاد مرجع و تخصصی برای مدیریت محیط زیست شهری» (۵/۵۸) و در نهایت، «حکمرانی مطلوب و ساختاری برای مشارکت همگانی» (۵/۲۸) است. هم‌چنین، در بحث عوامل محتوایی نیز بیشترین میانگین مربوط به گویه‌های «ضمانت اجرایی قوانین» (۷/۲۹)، «بازرسی و پایش دوره‌ای قوانین و نظارت بر حسن اجرا» (۶/۴۷) و سپس، گویه «جامعیت قوانین و مقررات» (۵/۳۳) و «به‌روز بودن قوانین» (۴/۴۱) و در نهایت، «آموزش همگانی و مشارکت عمومی» (۳/۲۳) بوده است. در این زمینه آسیب‌های متعددی نیز شناسایی شد.

در خصوص موانع و آسیب‌های موجود می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- _ فقدان ساختار حقوقی قوی و مشخص برای مدیریت محیط‌زیست شهری؛
- _ مشخص نبودن نقش یک سازمان مرجع و تخصصی در مدیریت محیط‌زیست شهری؛
- _ عدم تفکیک وظایف میان سازمان حفاظت محیط‌زیست، شهرداری، وزارت بهداشت، وزارت کشور و ...
- _ عدم پیاده‌سازی اصول حکمرانی مطلوب در شهرها؛
- _ عدم ارائه قوانین و مقررات به‌منظور حفاظت از محیط‌زیست هنگام پروژه‌های توسعه (ساخت و ساز شهری)؛

نتیجه

نتایج تحقیق حاضر نشان داد که در حال حاضر به دلیل موانع و تهدیدهای موجود، حفاظت از محیط‌زیست شهری از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست. از سوی دیگر، عوامل مؤثر بر این امر به دو دسته ساختاری و محتوایی طبقه‌بندی می‌شوند که هر یک از آنها نیز به چندین مقوله کوچک‌تر قابل تقسیم هستند. هم‌چنین تحقق شاخص‌های توسعه پایدار نیز برای دستیابی به شهر پایدار الزامی هستند. چارچوب پیشنهادی و مدل مفهومی ارائه شده در این تحقیق که برگرفته از مطالعه عمیق و بررسی مبانی نظری گسترده بوده و مورد تأیید اساتید فن قرار گرفته است، می‌تواند به عنوان یک الگوی پیشنهادی مطلوب برای تحقق حکمرانی در کلان‌شهر به کار گرفته شود تا از حفاظت محیط‌زیست شهری در برابر پروژه‌های توسعه اطمینان حاصل کرد.

منابع

۱. ابوالحسنی، ل (۱۳۹۳)، «تأثیر عوامل اقتصادی منتخب مؤثر بر آلودگی آب‌های زیرزمینی در دو گروه از کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه»، نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی، ۲۹(۱)، ۸۶-۹۳.
۲. آشنایی، تکتتم؛ دانش‌پور، سیدعبدالهادی؛ صرافی، مظفر (۱۳۹۴)، «تأثیر تحولات پیراشهری بر دگرگونی زمین‌های مستعد زراعی و اهمیت آن در برنامه‌ریزی، پژوهش‌نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی»، سال هفتم، شماره دوم، بهار ۱۳۹۴.
۳. ایوبی، شمس‌الله (۱۳۹۵)، «ارزیابی اراضی (کاربری کشاورزی و منابع طبیعی)»، انتشارات دانشگاه صنعتی اصفهان.
۴. بنکدار، احمد؛ قزایی، فریبا (۱۳۹۰)، «تغییر پارادایم‌ها در اصول طراحی شهری؛ از مؤلفه‌های کالبدی و اجتماعی و ادراکی به رهیافت مکان‌سازی، نامه معماری و شهرسازی»، شماره ششم، بهار و تابستان ۱۳۹۰.
۵. بهزادفر، مصطفی؛ حبیبی، کیومرث (۱۳۸۹)، «آیین شهرسازی پایدار»، نشر ایمان، تبریز.
۶. توفیق، فیروز (۱۳۸۴)، «آمایش سرزمین تجربه جهانی و انطباق آن با وضع ایران»، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
۷. تیبالدز، فرانسیس (۱۳۹۴)، «شهرهای انسان‌محور»، ترجمه لقایی، حسن‌علی و جدلی، فیروزه، دانشگاه تهران، تهران.
۸. حاجی‌پور، خلیل، «بررسی عوامل اثرگذار بر فرآیند شکل‌گیری و تکوین مناطق کلان‌شهری»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۳۴، تابستان ۱۳۸۷، تهران.
۹. دبیری، م (۱۳۷۵)، «آلودگی محیط‌زیست (هوا، آب، خاک، صوت)»، تهران: نشر اتحاد.
۱۰. رزاقی، سینا (۱۳۹۰)، «رویکردهای معماران منظر و طراحان شهری به مقولات مرزی مشترک در مکان‌سازی»، رساله دکتری، دانشگاه علم و صنعت.
۱۱. سیدالحسینی، سیدمسلم؛ صفری، خدیجه (۱۳۹۴)، «پایداری زیست‌محیطی با نگاهی بر شهرسازی جدید»، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
۱۲. فرای، هیلدبرند (۱۳۸۷)، «طراحی شهر به سوی یک شکل پایدارتر شهر»، ترجمه: حسین بحرینی، انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
۱۳. کالتورپ، پیتر (۱۳۹۴)، «شهرنشینی در عصر تغییرات اقلیمی»، ترجمه: سیدحسین بحرینی، معین همتی و پیمان مهرنژاد.

۱۴. گلکار، کوروش (۱۳۷۹)، «مؤلفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری»، نشریه علمی پژوهشی صفه، شماره ۳۲، صص ۶۵-۳۸.

۱۵. مدنی‌پور، علی (۱۳۷۹)، «طراحی فضاهاى شهری، نگرشی بر فرآیندی اجتماعی و مکانی»، ترجمه فرهاد مرتضایی، تهران، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی.

16. Abedi, Z., Riahi M., Salehi, S. 2015. Economic Analysis of Environmental Crimes in its Implementation and Problems, J.Env. Sci. Tech., Vol 16, No.4, autumn 2015. (Persian). <https://www.sid.ir/FileServer/JF/69213936313>

17. Arefi, Mahyar, 2014, Deconstructing Placemaking: Needs, opportunities, and assets, Oxon, Routledge research in planning and urban design

18. Cochran, J.C., Lynch, M.J., Toman, E.L. 2016. Court Sentencing Patterns for Environmental Crimes: Is There a “Green” Gap in Punishment?, Journal of Quantitative Criminology volume 34, pages 37–66. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10940-016-9322-9>.

19. Cilliers, Elizelle J, Timmermans, Wim, 2014, The importance of creative participatory planning in the public place-making process, Environment and Planning B: Planning and Design 2102.

20. Dabiri, F., Poorhashemi, S.A., Khalatbari, Y., Zarei, S. 2016. Formation and Development of «Future Generation Rights» Concept in International Environmental Law, J.Env. Sci. Tech., Vol 18, No.3, autumn 2016. (Persian). <https://www.sid.ir/FileServer/JF/69213950313>

21. ranklin, Alex, Marsden, Terry, 2013, (Dis)connected communities and sustainable placemaking, Local Environment The International Journal of Justice and Sustainability.

22. FRIEDMANN, JOHN, 2010, Place and Place-Making in Cities: A Global Perspective, Planning Theory & Practice.

23. Galler, C. (2016), From regional environmental planning to implementation: Paths and challenges of integrating ecosystem services, *Ecosystem Services*, No. 18 (2016) pp.118–129.
24. Hajivand, A., Mirkamali, A., Safari, F., Sarvai Sarmidani, O. 2018. Government criminal responsibility for environmental crimes in Iran: Necessities and challenges, *Environmental Sciences* Vol.16, No.2, 65-82. (Persian). <https://www.sid.ir/FileServer/JF/77113970205>
25. Karimi Khiyavi, Ardalán, 2014, Sustainable Place making a Safe Method for Urban Forms designing, *Bulletin of Environment, Pharmacology and Life Sciences*.
26. Minister, C. (2016), Balanced environment strategy, Northern Territory Government.
27. Mirkamali, A., Hajivand, A. 2017. Analyzing the Prevention of Environmental Crimes in the light of the United Nations Guidelines based on the Ethical Principle of Prevention of Harm, *Bioethics Journal*, Winter 2017; 7(26): 61-75. (Persian). <https://www.sid.ir/FileServer/JF/4014713962605>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی